

Jarosław Kostrubiec

Nauka o państwie w myśli Georga Jellinka

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ

WSTĘP

„Znakomity prawnik niemiecki współczesny [...]. W dziedzinie prawa, w szczególności prawa publicznego [...], położył wybitne, historyczne po prostu zasługi”¹. Tak o Georgu Jellinku (1851–1911) napisał (jeszcze za jego życia) Stanisław Posner w *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej*. Współcześnie autora *Allgemeine Staatslehre* określa się jako klasyka nauki o państwie², a jego *opus magnum* mianem „syntezy”³ teorii państwa XIX i XX wieku. Nazwisko Jellinka pojawia się niemal w każdym podręczniku z historii doktryn politycznych i prawnych⁴ czy historii prawa publicznego⁵. O „epokowym”⁶ znaczeniu jego głównego dzieła pisali już uczeni współcześni autorowi⁷.

Wśród polskich opracowań nie ma monografii traktującej o poglądach G. Jellinka na państwo i prawo. Doktryna klasyka niemieckiej nauki o państwie została w polskiej literaturze przedmiotu opisana jedynie fragmentarycznie⁸. Kontury

---

¹ S. P. [Stanisław Posner], Hasło: *Jellinek Jerzy*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. XXXI–XXXII, Warszawa 1903, s. 838.

² J. Kersten, *Georg Jellinek und die klassische Staatslehre*, Tübingen 2000, s. 1.

³ M. Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, Bd. 2: *Staatsrechtslehre und Verwaltungswissenschaft 1800–1914*, München 1992, s. 450; M. Friedrich, *Geschichte der deutschen Staatsrechtswissenschaft*, Berlin 1997, s. 285; J.W. Ochmański, *Ewolucja koncepcji państwa w naukach prawnych w Niemczech w latach 1871–1936*, Poznań 1996 (maszynopis pracy doktorskiej), s. 135.

⁴ Por. np. L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do końca XIX wieku*, Warszawa 2002, s. 343–352; L. Dubel, J. Malarczyk, *Historia doktryn polityczno-prawnych*, Lublin 1997, s. 285–291; J. Baszkiewicz, F. Ryszka, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1979, s. 394–397; M. Maneli, *Historia doktryn polityczno-prawnych XIX wieku*, cz. 2, Warszawa 1966, s. 45–89; H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa – Poznań 1973, s. 309–310; J. Kodrębski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Łódź 1978, s. 222–224.

⁵ Por. np. M. Stolleis, *op. cit.*, s. 450; M. Friedrich, *op. cit.*, s. 285,

⁶ M. Friedrich, *op. cit.*, s. 284.

⁷ Por. np. F. Tezner (rec.), *Dr. Georg Jellinek, ord. Professor der Rechte an der Universität Heidelberg, Allgemeine Staatslehre*, Berlin, Verlag von O. Häring, AfÖR 1902, Bd. 17, Heft 4, s. 604–605; E. Radnitzky (rec.), *Georg Jellinek, Allgemeine Staatslehre*, 3. Aufl., Berlin 1914, AÖR 1915, Bd. 33, Heft 1–2, s. 253–255; Ph. Zorn (rec.), G. Jellinek, *Das Recht des modernen Staates*, Bd. 1 – *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1902, DL 1904, Bd. 25, s. 874 i n.

⁸ Por. J. Kostrubiec, *Próba współczesnej interpretacji klasycznej definicji państwa Georga Jellinka*, [w:] *Doktryny polityczne i prawne u progu XXI wieku*, red. M. Maciejewski, M. Marszał, Wrocław 2002,

doktryny Jellinka widnieją co prawda w wielu pracach, nie tylko z historii doktryn politycznych i prawnych, ale także z teorii państwa i prawa, nauki administracji, prawa konstytucyjnego czy międzynarodowego, mają jednak wymiar fragmentaryczny i nie traktują nauki autora *Allgemeine Staatslehre* kompleksowo. Nie oznacza to, że niniejsza monografia ma dokonać całościowego opracowania bogatej myśli politycznej i prawnej Georga Jellinka, co w praktyce – z uwagi na szerokie spektrum jego naukowych zainteresowań – byłoby niezwykle trudne. Zakłada przede wszystkim analizę i ocenę ważnej – a być może najistotniejszej – części jego badań, tj. nauki o państwie.

Należy stwierdzić, że nauka o państwie w koncepcji Jellinka była szczególnie wpływowa, i to nie tylko w Niemczech. Na gruncie polskiej bibliografii prawniczej⁹ wystarczy wskazać prace W. Makowskiego¹⁰, A. Peretiatkowicza¹¹, Z. Cybichowskiego¹², L. Kulczyckiego¹³, czy Cz. Znamierowskiego¹⁴. Dlatego w kontekście niniejszych rozważań znamioną wydaje się teza H. Nawiasy'ego, który stwierdzał: „[...] współczesnych teoretyków nauki o państwie można [...] podzielić na dwie grupy, według tego, czy przyłączyli się do podstawowych tez Jellinka, czy usiłują się od nich odciąć”¹⁵.

Autorami opracowań myśli Jellinka w polskiej literaturze przedmiotu są m.in.: J. Baszkiewicz i F. Ryszka¹⁶, L. Dubel¹⁷, H. Izdebski¹⁸, M. Maneli¹⁹, A. Sylwestrzak²⁰. Mimo, że nie mają one formy prac monograficznych i były pisane na potrzeby dydaktyki

s. 375–382; *idem*, *Georg Jellinek. Portret polityczny uczonego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G” 2005/2006, Vol. LII/LIII, s. 61–70; *idem*, *Georg Jellinek i Hans Kelsen. Spór o istotę państwa*, [w:] *W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Arturowi Korobowiczowi*, red. W. Witkowski, Lublin 2008, s. 409–415; *idem*, *Georga Jellinka ogólna nauka o państwie*, [w:] *Czas a trwanie idei politycznych i prawnych*, red. K. Chojnicka, A. Citkowska-Kimla, W. Kozub-Ciembroniewicz, Warszawa 2008, s. 248–256.

⁹ Por. W. Szostak, *Współczesne teorie państwa*, Kraków 1997, s. 49.

¹⁰ Por. np. W. Makowski, *Nauka o państwie*, cz. 1: *Teoria państwa*, Warszawa 1939, s. 5–6, 91–93.

¹¹ Por. np. A. Peretiatkowicz, *Państwo współczesne*, Lwów – Warszawa 1928, s. 2–16; *idem*, *Studia prawnicze*, Poznań 1938, s. 183–207.

¹² Por. np. Z. Cybichowski, *Polskie prawo państwowe (na tle uwag z dziedziny nauki o państwie i porównawczego prawa państwowego)*, t. 1, Warszawa 1925, s. 9–11, 176–181; *idem*, *Polskie prawo państwowe (na tle uwag z dziedziny nauki o państwie i porównawczego prawa państwowego)*, t. 2, Warszawa 1927, s. 62–66.

¹³ Por. L. Kulczycki, *Nauka o państwie (wykłady prof. Kulczyckiego opracowane przez słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie)*, Warszawa 1927, s. 11–13, 141, 144, 147–148.

¹⁴ Por. np. Cz. Znamierowski, *Wiadomości elementarne o państwie*, Warszawa – Wrocław 1985, *passim*; *idem*, *Szkoła prawa. Rozważania o państwie*, Warszawa 1999, s. XII–XIII.

¹⁵ H. Nawiasy, *Allgemeine Staatslehre*, 1. Teil – Grundlegung, Einsiedeln 1945, s. 4.

¹⁶ Por. J. Baszkiewicz, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 394–397.

¹⁷ Por. L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do końca XIX wieku*, s. 343–352; *idem*, *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Warszawa 2005, s. 355–364.

¹⁸ H. Izdebski, *Historia myśli politycznej i prawnej*, Warszawa 2007, s. 253.

¹⁹ Por. M. Maneli, *op. cit.*, s. 45–89.

²⁰ A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2015, s. 266 i n.

akademickiej, to jednak zawierają szereg inspirujących tez i autorskich interpretacji. Dotychczas historycy idei, którzy zajmowali się myślą niemiecką, bardziej koncentrowali swoje zainteresowania badawcze na ideologii okresu Republiki Weimarskiej (M. Maciejewski²¹, K. Grzybowski²², R. Skarzyński²³) lub III Rzeszy (F. Ryszka²⁴). Natomiast doktryny polityczne i prawne w Niemczech drugiej połowy XIX wieku (w tym doktryna państwa Jellinka) nie były przedmiotem większych opracowań²⁵. Polskie prace dotyczące tego okresu odnoszą się głównie do historii ustroju państwa²⁶.

W niemieckiej literaturze można z kolei wskazać na monografie, które bezpośrednio dotyczą nauki o państwie Jellinka. Jedną z najstarszych jest pozycja W. Fischera²⁷. Prace R. Holubka²⁸, H.P. Alberta²⁹ i D. Kettlera³⁰ to opublikowane rozprawy doktorskie. Do nowszych monografii należy zaliczyć dzieło J. Kerstena pt. *Georg Jellinek a klasyczna nauka o państwie*³¹. Spośród prac zbiorowych poświęconych twórcy analizowanej teorii na szczególną uwagę zasługuje pozycja wydana pod redakcją S.L. Paulsona i M. Schulte w ramach serii wydawniczej „Przyczynek do historii prawa XX wieku”³². Ponadto warto zwrócić uwagę na publikację pt. *Normatywna siła faktów* pod redakcją A. Antera. Autorami poszczególnych artykułów w tej pracy są wybitni znawcy twórczości Jellinka, m.in. J. Kersten, O. Lepsius czy W. Pauly³³. Każda z wymienionych

²¹ Por. M. Maciejewski, *Ruch i ideologia narodowych socjalistów w Republice Weimarskiej. O źródłach i początkach nazizmu 1919–1924*, Warszawa – Wrocław 1985; *idem*, *Doktryna rewolucyjnego konserwatyzmu wobec narodowego socjalizmu 1921–1945*, Wrocław 1990.

²² Por. K. Grzybowski, *Dyktatura prezydenta Rzeszy. Studium nad art. 48 u. II Konstytucji Weimarskiej i rozwojem państwa autorytarnego w Niemczech*, Kraków 1934.

²³ Por. R. Skarzyński, *Od chaosu do ładu. Carl Schmitt i problem tego, co polityczne*, Warszawa 1992.

²⁴ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1985.

²⁵ Można wskazać syntezy mające charakter kompleksowych opracowań myśli niemieckiej XIX i XX wieku. Należy w tym miejscu wymienić pracę H. Olszewskiego, która wprawdzie przede wszystkim odnosi się do historii historiografii, ale pokazuje też złożoność myśli o państwie w Niemczech w XIX i XX wieku. Por. H. Olszewski, *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech*, Warszawa – Poznań 1982.

²⁶ Por. np. W. Jakóbczyk, *Niemcy 1815–1919. Między partykularyzmem a federalizmem*, Warszawa – Poznań 1984; J. Wąsicki, *Związek Niemiecki i Druga Rzesza Niemiecka 1848–1914*, Poznań 1989.

²⁷ W. Fischer, *Georg Jellineks anorganische Lehre in ihren Grundzügen als Rechtssystem dargestellt*, Berlin 1931.

²⁸ R. Holubek, *Allgemeine Staatslehre als empirische Wissenschaft. Eine Untersuchung am Beispiel von Georg Jellinek*, Bonn 1961.

²⁹ H.P. Albert, *Der Staat als Handlungssubjekt. Interpretation und Kritik der Staatslehre Georg Jellineks*, Heidelberg 1988.

³⁰ D. Kettler, *Die Drei-Elemente-Lehre. Ein Beitrag zu Jellineks Staatsbegriff, seiner Fortführung und Kritik*, Inaugural – Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Rechte durch die Rechtswissenschaftliche Fakultät der Westfälischen Wilhelms – Universität zu Münster, Münster 1995.

³¹ J. Kersten, *op. cit.*

³² Por. *Georg Jellinek – Beiträge zu Leben und Werk*, red. S.L. Paulson, M. Schulte, Tübingen 2000.

³³ *Die normative Kraft des Faktischen. Das Staatsverständnis Georg Jellineks*, red. A. Anter, Baden-Baden 2004.

wyżej pozycji rozważa ściśle określony obszar analizowanej doktryny i zajmuje się określonym aspektem poglądów Jellinka na państwo i prawo, w szczególności trój-elementową definicją państwa, teorią „dwóch stron” czy koncepcją społecznej nauki o państwie³⁴. Niezależnie od wskazanych publikacji Jellinkowi poświęcono szereg artykułów i recenzji, do których również będę się odwoływał w toku dalszych rozważań.

Przedmiotem pracy, stosownie do tytułu, jest nauka o państwie w myśli Georga Jellinka. O takim sformułowaniu tematu przesądziło kilka względów. Należy stwierdzić, że w niemieckiej literaturze przedmiotu występuje termin „ogólna nauka o państwie”. Pod takim tytułem publikowane są podręczniki i prowadzone wykłady. Określenie *Allgemeine Staatslehre* pojawia się także w nazwach katedr funkcjonujących na wydziałach prawa lub nauk politycznych. Sama nazwa ma długą tradycję. Została ugruntowana w Niemczech już w drugiej połowie XIX wieku. Wcześniej używano takich określeń, jak „naturalne prawo państwowe” lub „nauka o państwie”, które pojawiły się już w połowie XVIII wieku³⁵. Nazwa dyscypliny została ugruntowana w związku z opublikowaniem przez J.C. Bluntschliego *Nauki o współczesnym państwie*³⁶, wydanej w trzech tomach, z których pierwszy nosił tytuł *Ogólna nauka o państwie*³⁷. Publikacje z końca XIX i początku XX wieku były już powszechnie określane mianem *Allgemeine Staatslehre*, czego przykładem mogą być dzieła C. Bornhaka³⁸, H. Rehma³⁹, R. Schmidta⁴⁰ czy G. Jellinka.

W literaturze polskiej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, głównie pod wpływem doktryny niemieckiej, posługiwano się określeniami „nauka o państwie”⁴¹ lub „polskie prawo państwowe”⁴², na które *de facto* składały się rozważania ogólnoteoretyczne⁴³. Współcześnie niemal powszechnie używa się nazwy „nauka o państwie”. Odsunęła ona w cień określenie „teoria państwa”, które często łączy się (co nie znaczy,

³⁴ Por. D. Kettler, *op. cit.*; J. Kersten, *op. cit.*; R. Holubek, *op. cit.*

³⁵ Por. M. Stolleis, *op. cit.*, s. 425–426. Historia nauki o państwie znajduje się w głównym dziele Jellinka. Por. G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1922, s. 53–70 (dalej: AS).

³⁶ Bluntschli faktycznie przekształcił i podzielił na trzy tomy swoją wcześniejszą pracę z 1851 roku pt. *Ogólne prawo państwowe*. Por. J.C. Bluntschli, *Allgemeines Staatsrecht (geschichtlich begründet)*, München 1851.

³⁷ Por. *idem*, *Lehre vom modernen Stat*, Bd. 1: *Allgemeine Staatslehre*, Stuttgart 1875.

³⁸ C. Bornhak, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1896.

³⁹ H. Rehm, *Allgemeine Staatslehre*, Freiburg 1899.

⁴⁰ R. Schmidt, *Allgemeine Staatslehre (Die gemeinsamen Grundlagen des politischen Lebens)*, Bd. 1, Leipzig 1901; *idem*, *Allgemeine Staatslehre (Die verschiedenen Formen der Staatsbildung)*, Bd. 2, Leipzig 1903.

⁴¹ Por. przykładowo cytowane wcześniej prace W. Makowskiego czy L. Kulczyckiego.

⁴² Por. Z. Cybichowski, *Polskie prawo państwowe...*, t. 1, *passim*; *idem*, *Polskie prawo państwowe...*, t. 2, *passim*.

⁴³ Wacław Makowski, nadając swemu dziełu tytuł *Nauka o państwie*, następnie stwierdzał: „Książka niniejsza zawiera teorię państwa” (W. Makowski, *Przedmowa*, [w:] *Nauka o państwie...* – autor zaczyna numerację stron od rozdziału pierwszego, pomijając wstęp i spis treści).

że słusznie) z marksistowskim ujęciem zjawiska państwa i władzy⁴⁴. Współcześnie „nauka o państwie” występuje w literaturze i dydaktyce akademickiej z reguły w symbiozie z nauką o polityce⁴⁵.

Podanie powszechnie akceptowanej definicji określającej przedmiot nauki o państwie jest rzeczą niezwykle trudną. Wynika to z faktu, że tożsamość terminologiczna nie oznacza tożsamości w sensie przedmiotowym. Publikowane w drugiej połowie XIX wieku prace w tym zakresie tylko do pewnego stopnia realizowały wspólny program badawczy. W ramach nauki o państwie omawiano zazwyczaj pojęcie państwa, koncepcję suwerenności, analizowano zjawisko władzy, odrzucano bądź akceptowano różne teorie dotyczące organizacji państwowej. Obiektem rozważań czyniono także cel państwa, powstanie i rozwój tej instytucji, organy państwa, związki państw oraz formy państwa. W większości przypadków były to mniej lub bardziej autorskie propozycje wpisane w nazwę (ogólnej) nauki o państwie. Była to konsekwencja tego, iż rozważania o państwie w drugiej połowie XIX wieku charakteryzował spór dotyczący nie tylko nazwy dyscypliny, ale też przedmiotu badania i metod stosowanych w nauce o państwie. W rezultacie – jak pisał Jellinek – „brakuje [...] stałej, radykalnej, uznanej cechy, która odróżniałaby naukę o państwie od prawa państwowego i polityki”⁴⁶.

Czym jest nauka o państwie? Zdaniem Jellinka „jest to teoretyczna nauka polityczna [...], której zadaniem jest poznanie zjawiska państwa we wszystkich kierunkach jego bytu”⁴⁷. Z kolei „ogólna nauka” „stara się położyć fundament pod całą naukę o państwie, poddając badaniu naukowemu zjawisko państwa w ogóle i podstawowe określenia, które ono przedstawia”⁴⁸. Większość autorów stwierdzało, że zadanie ogólnej nauki o państwie powinno polegać na określeniu „pojęcia i istoty państwa jako całości”⁴⁹. W literaturze polskiej przyjmowano, że przedmiotem nauki o państwie jest: „Badanie istoty państwa, jego powstania, organizacji, formy i funkcji”⁵⁰. W. Makowski z kolei definiował ją jako „rodzaj porównawczego uogólnienia w zakresie różnych spostrzeżeń o państwie”⁵¹ lub jako naukę o „elementach zasadniczych składających się na pojęcie państwa”⁵². Podobnie Z. Cybi-

⁴⁴ Por. L. Dubel, J. Kostrubiec, G. Ławnikowicz, Z. Markwart, *Elementy nauki o państwie i polityce*, Warszawa 2011, s. 9–10.

⁴⁵ Por. m.in. *ibidem*; L. Dubel, A. Korybski, Z. Markwart, *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Kraków 2002; *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Lublin 2002; *Nauka o państwie i polityce*, red. J. Tymanowski, Łódź 2003; E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 1999; P. Winczorek, *Wstęp do nauki o państwie*, Warszawa 2000.

⁴⁶ G. Jellinek, *AS*, s. 62.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 9.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 9–10.

⁴⁹ H. Rehm, *Allgemeine Staatslehre*, Freiburg 1899, s. 7. Można przyjąć, że pogląd Rehma podzielało większość autorów zajmujących się nauką o państwie.

⁵⁰ J. Makowski, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 1948, s. 8.

⁵¹ W. Makowski, *op. cit.*, s. 6.

⁵² *Ibidem*.

chowski stwierdzał, że „[n]auka o państwie jest nauką o pojęciu i istocie państwa”⁵³. Jak widać z powyższego, poglądy innych twórców nie odbiegały w tym zakresie od założeń Jellinka. Dokonując zestawienia powyższych fragmentów, można stwierdzić, że nauka o państwie to dyscyplina zajmująca się badaniem istoty państwa. Stąd tytuł książki, który w moim przekonaniu najlepiej odzwierciedla cel niniejszego opracowania. Zrezygnowałem z określenia „ogólna nauka o państwie”, gdyż czytelnik mógłby odnieść mylne wrażenie, że książka stanowi wyłącznie egzegezę głównego dzieła Jellinka o takim właśnie tytule. Założyłem jednak, że aby osiągnąć główny cel pracy, należy z jednej strony wyjść poza tekst *Allgemeine Staatslehre* i sięgnąć do innych dzieł autora, z drugiej natomiast dokonać analizy najważniejszych oraz moim zdaniem najbardziej oryginalnych elementów doktryny państwa Jellinka. Egzegeza całego testu *Ogólnej nauki o państwie*, liczącej 837 stron, którą H. Kelsen nazywał „podsumowaniem nauki o państwie XIX wieku”⁵⁴, byłaby w tym przypadku nie tyle niemożliwa, co nieuzasadniona.

Głównym celem niniejszej monografii jest rekonstrukcja i ocena koncepcji nauki o państwie w myśli Georga Jellinka, dlatego analizując twierdzenia autora, będę wychodził poza ścisły opis jego poglądów. Dokonując interpretacji określonej doktryny, trudno uniknąć pewnych ocen i porównań, które stale, ze zmienną intensywnością, występują w ramach egzegezy czyichś poglądów. W pracy pojawia się także – co prawda na drugim planie – problem „wpływu”, który jest omawiany w dwóch aspektach: zarówno pod kątem kształtowania się światopoglądowej wizji samego autora (środowisko, epoka), jak i oddziaływania badanej doktryny na teorie innych twórców. Realizacji tak zarysowanych celów odpowiada struktura książki. Monografia, oprócz wstępu i zakończenia, składa się z pięciu rozdziałów.

Rozdział pierwszy – zatytułowany „Georg Jellinek i jego epoka” – obejmuje rozważania o charakterze historyczno-biograficznym. Uważam, że czynności badawcze historyka idei powinny zmierzać nie tylko do ustalenia, co myślał twórca danej doktryny, ale także – na ile to możliwe – dążyć do zbadania, w jaki sposób i przez kogo poglądy autora mogły zostać ukształtowane. Twórca określonej teorii nie znajduje się przecież w ideowej czy społeczno-politycznej próżni. Historycy idei tym bardziej powinni odwoływać się do metody biograficznej, kiedy „czysta” egzegeza źródeł nie daje jednoznacznych rezultatów. Rozważania rozdziału pierwszego stanowią podstawę do udzielenia odpowiedzi na następujące pytania: jak dalece konstrukcje teoretyczne Jellinka były wyrazem panujących trendów w nauce o państwie; czy lub w jakim zakresie były one zależne od wahań politycznych i społecznych czasów współczesnych ich twórcy, a w jakim stanowiły oryginalne propozycje autora.

Rozdział pierwszy został podzielony na dwie zasadnicze części. W pierwszej z nich można wskazać dwa obszary analizy. Z jednej strony obiektem rozważań czynię

⁵³ Z. Cybichowski, *Polskie prawo państwowe...*, t. 1, s. 9.

⁵⁴ H. Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1925, s. IX.

rzeczywistość ustrojowo-polityczną Rzeszy Niemieckiej, z drugiej natomiast trendy, które dominowały w nauce o państwie i były znamienne dla epoki Jellinka. Ta część opisu stanowi swego rodzaju bazę porównawczą, która jest użyteczna nie tylko w samym procesie interpretacji. Ma ona pomóc w ocenie koncepcji państwa Jellinka, którą da się przeprowadzić w aspekcie ogólnym i szczególnym. Dokonuję zatem zestawienia analizowanej doktryny z nurtami, które panowały w nauce o państwie w drugiej połowie XIX wieku (realizm w nauce o państwie, teoria organiczna, szkoła pozytywistyczna), natomiast aby podjąć próbę oceny głównego dzieła Jellinka, przeprowadzam krótką charakterystykę publikowanych w tym czasie tego rodzaju prac innych autorów (jak C. Bornhak, B. Schmidt, H. Rehm, R. Schmidt).

Drugą część rozważań tworzą elementy o charakterze biograficznym i bibliograficznym. Podrozdział „Georg Jellinek i jego dzieło” został podzielony na trzy części (okres austriacki, Uniwersytet w Bazylei, Uniwersytet w Heidelbergu). Przyjąłem w nim zasadniczo chronologiczny układ opisu. Starłem się przedstawić Jellinka przede wszystkim jako uczonego i pokazać ewolucję jego zainteresowań badawczych. W tej części książki znalazły się także rozważania, które odnoszą się do poglądów politycznych Jellinka. Łączenie nauki prawa z treścią aktualnej sytuacji politycznej było symptomatyczne dla cesarskich Niemiec⁵⁵, co nie oznacza, że akademicy II Rzeszy odnosili się lekceważąco do warstwy teoretycznej swych dzieł.

Rozdział drugi – zatytułowany „Koncepcja metodologiczna Georga Jellinka” – pełni funkcję *sui generis* wstępu dla kolejnych części pracy. Ma on ułatwić proces deskrypcji teoretycznych rozwiązań Jellinka, które znajdują się w rozdziale trzecim, czwartym i piątym. Z drugiej strony rozwiązania metodologiczne autora są *signum specificum* badanej doktryny i stanowią integralną część jego rozważań o państwie.

Fundamentem koncepcji metodologicznej Jellinka była tzw. teoria „dwóch stron”. Rozpatrywanie państwa z dwóch punktów widzenia – jako zjawiska społecznego i prawnego, co stanowi kwintesencję tej teorii – wyznacza *de facto* strukturę kolejnych rozdziałów. Konsekwencją tego założenia jest analiza w rozdziale trzecim odpowiednio społecznego i prawnego pojęcia państwa, a w ramach rozdziału czwartego i piątego – społecznej nauki o państwie i nauki prawa państwowego. Koncepcja metodologiczna Jellinka stanowi zatem swoistą racjonalizację rozważań podejmowanych w dalszych częściach pracy. Kolejny punkt rozdziału, zatytułowany „Nauka o typach”, głównie za sprawą pewnych filiacji z koncepcją typologiczną M. Webera, stanowi jeden z bardziej znanych postulatów metodologicznych Jellinka omawianych w pracy. Tezy twórcy *Allgemeine Staatslehre* dotyczące metodologii badań zjawiska państwa sprokurowały w konsekwencji rozważania na temat związku jego teorii z panującą w tym czasie teorią epistemologiczną neokantyzmu, której został poświęcony odrębny podrozdział.

⁵⁵ Por. J.W. Ochmański, *Ewolucja koncepcji państwa w naukach prawnych w Niemczech w latach 1871–1936*, CPH 1997, t. XLIX, z. 1–2, s. 101–111.

W rozdziale trzecim przedmiotem rozważań czynię pojęcie państwa. Tworzą go dwie zasadnicze części. W pierwszej starałem się pokazać ewolucję tego pojęcia na podstawie pięciu dzieł Jellinka, tj. *Prawna natura umów państwowych*⁵⁶, *Nauka o związkach państw*⁵⁷, *Ustawa a rozporządzenie*⁵⁸, *System publicznych praw podmiotowych*⁵⁹ oraz *O fragmentach państwa*⁶⁰. Sekwencję definicji państwa pojawiających się w pracach Jellinka kończy interpretacja społecznego i prawnego pojęcia na podstawie dzieła *Allgemeine Staatslehre*. Analiza pojęcia państwa została przeprowadzona z uwzględnieniem wcześniejszych poglądów Jellinka w oparciu o kryterium chronologiczne. Chciałem w ten sposób stworzyć względnie jednolity obraz jego doktryny. Nie było to zadanie proste z uwagi na zmiany, jakie dokonywały się w przedmiocie epistemologicznych zainteresowań samego autora. Pokazanie ewolucji poglądów Jellinka na istotę państwa umożliwia – w moim przekonaniu – właściwą egzegezę tego pojęcia i pozwala na uzyskanie bardziej wyrazistego obrazu jednego z najważniejszych elementów jego nauki o państwie. Z uwagi na doniosłość rezultatów badawczych Jellinka w tym zakresie postanowiłem poświęcić temu zagadnieniu odrębny rozdział książki, mimo że autor umieszcza społeczną i prawną definicję państwa w księdze, która stanowi tzw. społeczną naukę o państwie⁶¹.

Dalsza systematyka tej książki jest ściśle związana z konstatacją Jellinka, że państwo może być badane jako zjawisko społeczne (społeczna nauka o państwie) i prawne (nauka o prawie państwowym). Należy przy tym zaznaczyć, że obie części zawierają – jak pisał autor – „nie normy, lecz twierdzenia naukowe”⁶², dlatego „ogólne prawo państwowe nie jest nauką o prawie obowiązującym”⁶³. Powołanemu wyżej założeniu metodologicznemu Jellinka odpowiada struktura rozdziału czwartego i piątego. W ramach dwóch ostatnich części pracy dokonałem w istocie egzegezy poglądów Jellinka na podstawie jego dzieła *Ogólna nauka o państwie*. Analizując systematykę głównej pracy autora, warto zwrócić uwagę na fakt, że z jednej strony oddziela „społeczną” sferę państwa od strony prawnej, z drugiej jednak stara się zbudować z poszczególnych elementów swojej teorii pomost łączący „normatywność” z „rzeczywistością”, co będę próbował wykazać w pracy.

⁵⁶ G. Jellinek, *Die rechtliche Natur der Staatenverträge. Ein Beitrag zur juristischen Konstruktion des Völkerrechts*, Wien 1880.

⁵⁷ *Idem*, *Die Lehre von den Staatenverbindungen*, Wien 1882.

⁵⁸ *Idem*, *Gesetz und Verordnung. Staatsrechtliche Untersuchungen auf rechtsgeschichtlicher und rechtsvergleichender Grundlage*, Freiburg 1887.

⁵⁹ *Idem*, *System der subjektiven öffentlichen Rechte*, 2. Aufl., Tübingen 1905.

⁶⁰ *Idem*, *Ueber Staatsfragmente*, Heidelberg 1896.

⁶¹ Rozważanie zarówno społecznego, jak i prawnego pojęcia państwa w ramach księgi o społecznej nauce o państwie było jednym z zarzutów stawianych wobec Jellinka *Ogólnej nauki o państwie*. Por. Z. Cybichowski, *Polskie prawo państwowe...*, t. 1, s. 10.

⁶² G. Jellinek, AS, s. 63.

⁶³ *Ibidem*.

Podstawą źródłową dla opracowania koncepcji ogólnej nauki o państwie Georga Jellinka jest przede wszystkim jego sztandarowe dzieło *Allgemeine Staatslehre*, nazwane przez M. Webera „analizą pracy [całego – J. K.] życia”⁶⁴ autora. Opublikowana 115 lat temu ponad ośmiuset stronicowa pozycja był rodzajem kompendium uniwersalnej wiedzy o państwie. Stanowiła dzieło będące spektrum historycznej erudycji, które jeszcze za życia autora zyskało rangę światową i było tłumaczone na wiele języków⁶⁵. Nigdy podobnej pozycji nie zyskały ówczesne dzieła Rehma czy Bornhaka. W pracy sięgam do niemieckiego trzeciego wydania *Ogólnej nauki o państwie* z 1922 roku. Okazało się bowiem, iż mimo ogólnej poprawności polskiego przekładu, ma ono pewne niedoskonałości, które mogą wpływać na interpretację dzieła Jellinka⁶⁶. Słusznie zatem pisał A. Gouldner, że „jeśli czciciele nigdy nie odwiedzają ołtarza swego boga, nigdy też nie będą wiedzieli, czy ogień płonie tam nadal, czy może obrośli w sadło kapłani rozrzucają jedynie popioły”⁶⁷.

Interpretacja nauki o państwie wymagała rozszerzenia perspektywy źródłowej o inne prace Jellinka⁶⁸, dlatego w książce znajdują się odwołania do innych jego dzieł, o czym częściowo była już mowa. Cennym źródłem jest wydane po jego śmierci dwutomowe dzieło pt. *Wybrane pisma i mowy Georga Jellinka* (1. Aufl., Berlin 1911; 2. Aufl., Aalen 1970). Redaktorem liczącej ponad 1000 stron publikacji, opatrzonej wstępem W. Windelbanda, jest syn autora prof. W. Jellinek. Pozycja ta jest cenna, ponieważ zawiera materiały, które nie były dotychczas publikowane, jak np. dotyczące szczególnej nauki o państwie.

W rekonstrukcji doktryny państwa Georga Jellinka, oprócz źródeł z „pierwszej ręki”, korzystałem także z opracowań, które stanowią różne wersje interpretacji jego doktryny. W książce zostały również uwzględnione fragmenty moich badań, które były publikowane w formie artykułów. Praca stanowi w pewnym zakresie adaptację rozprawy doktorskiej.

Publikacja zawiera bibliografię, którą podzieliłem na trzy części: materiały archiwalne, źródła oraz literaturę. Zebranie materiałów wiązało się z pewnymi trudnościami, gdyż problematyka badawcza wymagała skorzystania z niemieckiej literatury

---

⁶⁴ M. Weber, *List do C. Jellinek z 27 września 1911 r.*, [w:] *Max Weber Gesamtausgabe*, Bd. II/7: *Briefe 1911–1912*, red. M.R. Lepsius, W.J. Mommsen, Tübingen 1998, s. 278.

⁶⁵ W przedmowie do trzeciego wydania z 1913 roku Walter Jellinek pisał: „Dotychczas ukazały się trzy przekłady *Ogólnej nauki o państwie*: rosyjski (2. Aufl., 1908), czeski (1906) i francuski (I 1911, II 1913). Przekład włoski jest na ukończeniu, hiszpański i japoński zostały rozpoczęte” (W. Jellinek, *Vorwort zur dritten Auflage*, [w:] G. Jellinek, AS, s. XV).

⁶⁶ G. Jellinek, *Ogólna nauka o państwie*, Księga I: *Badania wstępne*, tłum. A. Peretiatkowicz, Warszawa 1921; *idem*, *Ogólna nauka o państwie*, Księga II i III, tłum. M. Balsigierowa, M. Przedborski, Warszawa 1924.

⁶⁷ Cyt. za: J. Baszkiewicz, *Zagajenie konferencji*, [w:] *Doktryny polityczne i prawne u progu XXI wieku*, red. M. Maciejewski, M. Marszał, Wrocław 2002, s. 12.

⁶⁸ Dorobek naukowy Georga Jellinka obejmuje około 150 publikacji. Por. W. Jellinek, *Georg Jellineks Werke*, AÖR 1911, t. 27, nr 4, s. 606–619.

przedmiotu. Niemieckojęzyczne pozycje, które stanowią podstawę bibliograficzną tej monografii, pochodzą głównie z zasobów Biblioteki Uniwersytetu w Heidelbergu. Było to możliwe dzięki stypendium naukowemu „Deutscher Akademischer Austausch Dienst” (DAAD), które odbyłem w Katedrze Prawa Publicznego, Ogólnej Nauki o Państwie i Filozofii Prawa Wydziału Prawa Uniwersytetu Ruprechta-Karola w Heidelbergu. Ważny w kontekście książki na temat doktryny Jellinka był także mój pobyt w 2005 roku w Instytucie Maxa Plancka we Frankfurcie nad Menem (Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte). Pewną liczbę materiałów udało mi się zebrać również w Polsce. Korzystałem w tym zakresie z zasobów bibliotek lubelskich, zarówno Biblioteki Głównej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (również w ramach wymiany międzybibliotecznej), jak i Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Eksplorowałem ponadto zasoby Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie i Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Szczególne podziękowania za pomoc w przygotowaniu niniejszej książki należą się prof. zw. dr. hab. Lechowi Dubelowi. Jestem ogromnie wdzięczny Panu Profesorowi za inspirację, wnikliwe uwagi i krytyczne refleksje, które pozwoliły nadać tej monografii kształt ostateczny.